

KS. STANISŁAW KOTKOWSKI

NAUCZANIE W SANDOMIERSKIM SEMINARIUM DIECEZJALNYM
W OKRESIE PIERWSZEGO DWUDZIESTOLECIA
(1820-1841) *

I. SZKOŁA FORMACJI KAPŁAŃSKIEJ

Wykształcenie duchowieństwa zawsze stanowiło, i stanowi nadal, istotny problem w życiu Kościoła¹. Przełomowe znaczenie w tej dziedzinie posiada Sobór Trydencki, który w dekrete *Cum adolescentium aetas* z 15 VII 1563 r. polecił biskupom zakładać seminaria duchowne jako specjalne szkoły formacji kapłańskiej².

Postulaty tego dekretu znalazły zastosowanie w diecezji sandomierskiej w związku z jej erekcją dokonaną na mocy bulli Piusa VII *Ex imposita Nobis* z 30 VI 1818 r.³ W bulli tej bowiem papież w sposób

* Artykuł niniejszy stanowi część rozdziału V rozprawy magisterskiej z zakresu historii Kościoła pt. *Początkowe dzieje Seminarium Diecezjalnego w Sandomierzu, 1820-1841* (Lublin 1968. Maszyn. w Archiwum KUL) — pisanej pod kierunkiem Ks. Prof. Dra Mieczysława Żywczyńskiego (na Wydziale Teologicznym Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego), któremu autor składa na tym miejscu serdeczne podziękowanie za okazaną przy pisaniu życzliwą pomoc i cenne rady. Praca ta została podjęta w związku z przypadającym w 1970 r. jubileuszem 150-lecia założenia wspomnianego seminarium; zob.: S. Kotkowski, *Seminarium Duchowne w Sandomierzu (1820-1970)*. „Kron. Diec. Sand.” R.63:1970 nr 5-6 s. 112-142; tenże, *Sto pięćdziesiąt lat istnienia i działalności Seminarium Duchownego w Sandomierzu (1820-1970)*. „Arch. Bibl. Muz.” T. 21:1970 s. 231-241.

Posyty archiwalne przytoczone poniżej nie posiadają paginacji.

¹ Zob. dekret o formacji kapłańskiej *Optatum totius* (Sobór Watykański II. Poznań 1968 s. 435-469) i komentarz do niego („Ateneum Kapłańskie” R.59:1967 z. 1-4).

² J. A. O'Donohoe. *The Seminary Legislation of the Council of Trent*. W: *Il concilio di Trento e la riforma tridentina*. Vol. 1. Roma 1965 s. 157-161; S. Librowski. *Dekret Soboru Trydenckiego o seminariach i pierwsze seminaria diecezjalne w Polsce*. „Aten. Kapł.” R.61:1969 z. 2 s. 204-218.

³ Bibliotheca Apostolica Vaticana (mikrofilmy akt znajdujące się w Ośrodku ABMK przy KUL w Lublinie). Proc. Cons. Vol. 216, k. 449, 631-633, 651 (nr mikr.

szczególny polecił jej egzekutorowi, biskupowi wrocławskiemu Franciszkowi Malczewskiemu, ażeby zatroszczył się o fundację seminarium w Sandomierzu, będącym jedną z nowo założonych stolic biskupich⁴.

Polecenie bulli papieskiej zrealizował biskup sandomierski Burzyński⁵, zakładając i organizując *Almam Matrem Sandomiriensem*. Uroczystego otwarcia seminarium dokonał 7 XI 1820 r.⁶ Statut zaś nadał 1 IX 1826 r.⁷ Na tym właśnie statucie oparta była organizacja studiów seminaryjnych w okresie pierwszego 20-lecia istnienia uczelni duchownej.

II. PROJEKTY RZĄDOWE STUDIÓW SEMINARYJNYCH

Nauczanie alumnów w seminariach duchownych z natury rzeczy należy do wyłącznych uprawnień władzy kościelnej. Kształcenie to dostosowane było zawsze do warunków dziejowych i stopnia wiedzy teologicznej w danym kraju. Z tego powodu, omawiając całokształt spraw związanych z formacją intelektualno-duszpasterską alumnów w seminarium sandomierskim w pierwszych 20 latach jego istnienia, wypada najpierw w sposób ogólny przedstawić poziom wiedzy teologicznej w Królestwie Polskim w owym czasie.

Rozwój wiedzy teologicznej w Królestwie Polskim w 1. poł. XIX w. uwarunkowany był kilkoma czynnikami, które tutaj mogą być tylko wyliczone, bez wdawania się w ich szczegółową analizę.

Po pierwsze: nacisk sytuacji politycznej owych czasów przejawiał się zarówno w ściślejszym uzależnieniu poczynań organizacyjno-naukowych Kościoła od decyzji rządu Królestwa Polskiego, jak i w działalności prze-

145); B. Kumor. *Organizacja terytorialna diecezji kieleckiej*. „Nasza Przeszłość” T.17:1963 s. 213n.; tenże. *Początki metropolii warszawskiej*. „Rocz. Teol.-Kan.” T.15:1968 z. 4 s. 58n.

⁴ *Raccolta di concordati su materie ecclesiastiche tra la Santa Sede e le autorità civili*. A cura di Angelo Mercati. Vol. 1 [Roma 1954] s. 639; por.: *Papiestwo wobec sprawy polskiej w latach 1772-1864. Wybór źródeł*. Oprac. O. Beiensdorf. Wrocław 1960 s. 273.

⁵ Burzyński Adam, w zakonie Prosper (1755-1830), reformat, misjonarz apostołski, biskup sandomierski; zob.: J. Wiśniewski. *Adam Prosper Burzyński od 1820 do 1830 r. biskup sandomierski*. Mariówka 1929.

⁶ Archiwum Seminarium Duchownego w Sandomierzu (ASD), Dzieje i sesje seminarium (1820-1846); M. Buliński. *Monografia miasta Sandomierza*. Warszawa 1879 s. 405.

⁷ Archiwum Kurii Diecezjalnej w Sandomierzu (AKDS), Akta seminaryjne (A. sem.), Akta Seminarium Duchownego w Sandomierzu (1789-1844) — oryginał statutu.

śladowczej niekatolickiego rządu rosyjskiego, przybierającej zresztą rozmaite nasilenie w różnych momentach historycznych⁸.

Po drugie: antyreligijne prądy umysłowe płynące od końca XVIII w. z Zachodu do Polski, które gdzie indziej (we Francji przede wszystkim) wzniewały w sferach umysłowych Kościoła potrzebę wypracowania nowych ujęć wiary — w Polsce natrafiały w pierwszym rzędzie na silnie ugruntowane przeświadczenie, że tradycyjny katolicyzm polski utożsamia się z duchem narodowym i dlatego winien być broniony jako całość nienaruszalna. Zatem apologetyka i filozofia chrześcijańska w omawianym okresie, przez brak potrzeby obrony wiary, pozbawione były „bodźca do rozwinięcia żywszej działalności”⁹.

Po trzecie: dorobek teologii pozytywnej i praktycznej w Królestwie Polskim w 1. poł. XIX w. był bardzo ubogi — m. in. dlatego, że brak było w polskich uczelniach duchownych dobrych tradycji naukowych z poprzedniego okresu. Przeciętny poziom umysłowy duchowieństwa nie był wysoki¹⁰.

Po czwarte wreszcie: zaczęły wówczas przenikać do niektórych uczelni duchownych i seminariów diecezjalnych, w niewielkim wprawdzie stopniu, antyrzymskie prądy w postaci józefinizmu, które utrudniały prawowierne nauczanie¹¹.

Ingerencją rządu Królestwa Polskiego w sprawę nauczania w seminariach był dekret z 18 III 1817 r., zobowiązujący biskupów, ażeby co-rocześnie przesyłali Komisji Rządowej WRiOP raport o stanie seminariów¹². Poza tym władze państwowe żądały, aby w uczelniach duchownych oprócz przedmiotów teologicznych były również wykładane nauki,

⁸ Literaturę zajmującą się sytuacją Kościoła katolickiego w Królestwie Polskim (w okresie omawianym przez niniejsze studium) dokładnie scharakteryzował M. Żywczyński (*Z badań i literatury o Kościele katolickim w Rosji i Królestwie Polskim w wieku XIX*. „Nova Polonia Sacra” T.3:1939 s. 100-140). Polityce kościelnej rządu Królestwa (po 1831 r. poświęcone jest opracowanie tegoż autora pt. *Rząd Królestwa Kongresowego i kler katolicki w przededniu 1848 roku* („Prz. Hist.” T.38:1948 s. 129-136).

⁹ A. Cichowski. *O historii nauk teologicznych w Polsce*. „Collec. Theol.” R.17:1936 s. 400.

¹⁰ Tamże s. 400-401. Głębszej nauki duchowieństwu nie dawały ani seminaria diecezjalne, ani zakłady teologiczne wyższe (Seminarium Główne w Warszawie — założone w r. 1825, a w 1835 r. przemienione na Akademię Duchowną Rzym.-Kat.).

¹¹ Tamże; W. Wicher. *Nauka teologii moralnej w dawnych seminariach misjonarskich*. „Nasza Przeszł.” T.3:1947 s. 177 n.

¹² Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Akta Rady Stanu Królestwa Polskiego, Sekretariat Główny, Vol. 54, Organizacja Duchowieństwa Katolickiego (1816-1821) — kopia dekretu.

które przygotowują przyszłych kapłanów do służenia radą praktyczną, pomocą i przykładem w potrzebach społecznych ludu¹³.

Sprawę studiów teologicznych w seminariach Królestwa Polskiego poruszono na sejmie w 1820 r. Poseł powiatu krakowskiego Dawid Oebchelwitz domagał się w swym przemówieniu nie tylko troski ze strony rządu o dostateczną liczbę aspirantów do stanu duchownego, ale również podwyższenia w seminariach poziomu studiów i formacji ascetycznej alumnów. Postulaty te zamieszczono w petycji sejmowej do króla Aleksandra I¹⁴. Ich realizacją zajęła się Komisja Rządowa WRiOP. Wydała ona plan nauk dla seminariów diecezjalnych, opracowany przez biskupów Szczepana Hołowczyca i Adama Michała Prażmowskiego oraz ks. Józefa Koźmiana. Plan ów, za pośrednictwem ministra Stanisława Grabowskiego, został przesłany 14 III 1821 r. do wszystkich diecezji. Po rozpatrzeniu przez profesorów uczelni i za wspólną zgodą biskupów miał on być realizowany we wszystkich seminariach, począwszy od nowego roku szkolnego¹⁵.

Wspomniany plan nauk składał się z dwóch części. Pierwsza z nich omawiała zajęcia tygodniowe i roczne. Co do zajęć rocznych plan przewidywał, że studia w seminarium miały trwać 4 lata. Rok szkolny miał rozpoczynać się 1 X, a kończyć — 31 VII. Na ferie świąteczne przewidziany był okres od 24 XII do 1 I i od „kwietniej niedzieli do przewodniej”¹⁶. Opuszczenie zakładu seminaryjnego przez jej wychowanków w czasie ferii świątecznych, czy nawet letnich, nie było wskazane. Podczas ferii alumni mieli się zajmować czytaniem lektur, pisaniem egzort, homilii, kazań i zbieraniem materiałów z dziedziny katechetycznej. Prace te miały być wykonywane pod kierunkiem profesorów. W razie gdyby młodzież duchowna uzyskała pozwolenie wyjazdu na ferie, to wówczas ma obowiązek jechać do proboszczów, ażeby pod ich opieką wprawiać się do przyszłej pracy duszpasterskiej¹⁷.

W drugiej części planu pt. *Wykaz autorów i sposobu dawania nauk teologicznych w Seminariach Diecezjalnych* — projektodawcy krytycznie odnieśli się do dawnych metod seminaryjnego nauczania, twierdząc, że „przez wzgląd zatem na wiek, w którym żyjemy, a bardziej przez chęć łatwiejszego pomnożenia korzyści naukowych i usunięcia wszelkich za-

¹³ *Diariusz Sejmu Królestwa Polskiego 1818*. T. II. Warszawa 1818 s. 26.

¹⁴ *Uwagi nad stanem polityczno-moralnym rzeczy publicznych w Królestwie Polskim przedstawione Izbie poselskiej na Sejmie walnym w roku 1820 przez jej członka, posła powiatu krakowskiego Davida Oebchelwitz* [B. m. r. — bez pag.].

¹⁵ AKDS, jw.; por.: S. Chodyński. *Seminarium włocławskie. Szkic historyczny*. Włocławek 1904 s. 342-352.

¹⁶ AKDS, jw.; Chodyński, jw. s. 344.

¹⁷ AKDS, jw.

wad, nie można ani tak nazwanych scholastyków, ani ich systematu po Seminariach Diecezjalnych zalecać”¹⁸. Z tego powodu wskazywali nowe podręczniki do studiów teologicznych, na podstawie których winni profesorowie wyklądać w seminariach. Podręcznikami szczególnie przez nich poleconymi były:

do Pisma św. — Kudrewicza¹⁹ *Compendium Hermeneuticae Generalis librorum Veteris et Novi Foederis* (Cracoviae 1817);

historii Kościoła — Dannenmayera²⁰ *Institutiones Historiae Ecclesiasticae N.T.* (2 ed. Viennae 1806) i Gmeiner²¹ *Epithome Historiae Ecclesiasticae Novi Testamenti* (2 ed. Graecii 1803);

teologii dogmatycznej — Klüpfela²² *Institutiones Theologiae Dogmaticae* (Viennae 1789, 1802-03, 1807 i Wilno 1818);

teologii moralnej — Reybergera²³ *Institutiones Ethicae Christianae* (Viennae 1805) i Lubego²⁴ *Theologia Moralis in systema redacta* (4 ed. Graecii 1799);

teologii pastoralnej i katechetyki — Giftschütza²⁵ *Leitfaden der Vorlesungen über die Pastoral-Theologie* (3 Aufl. Wien 1796);

¹⁸ AKDS, jw., Chodyński, jw. s. 345.

¹⁹ Florian Kudrewicz (1766-1834), bazylianin, prof. teologii na uniwersytecie krakowskim; por.: *Encyklopedia kościelna (Enc. kośc.)*. T. 11 Warszawa 1878 s. 514; T. Glemma. *Wydział teologiczny Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1795-1847*. „Polonia Sacra” R.1:1948 s. 24 n.

²⁰ Mateusz Dannenmayer (1744-1805), kapłan, prof. historii Kościoła na uniwersytecie wiedeńskim, zwolennik józefinizmu. Wspomniany podręcznik w 1820 r. znalazł się na indeksie książek zakazanych przez Stolicę Apostolską; zob.: *Lexikon für Theologie und Kirche (LTK)*. Bd.3:1959 s. 159; E. Hosp. *Die josephinischen Lehrbücher der Theologie in Österreich*. W: *Theologisch-praktische Quartalschrift*. Jg. 105:1957 s. 199 n., 213.

²¹ Franciszek Ksawery Gmeiner (1752-1822), kapłan, prof. historii Kościoła i prawa kanonicznego na uniwersytecie w Graz. Wyznawał złagodzone zasady józefinizmu; zob.: A. Petrani. *Nauka prawa kanonicznego w Polsce w XVIII i XIX wieku*. Lublin 1961 s. 230; W. Worotyński. *Seminarium Główne w Wilnie, drugi okres dziejów i zniesienie (1816-1833)*. Wilno 1938 s. 135, 139.

²² Engelbert Klüpfel (1733-1811), augustianin, prof. teologii na uniwersytecie we Fryburgu; zob.: W. Rauch. *Engelbert Klüpfel ein führender Theologe der Aufklärungszeit*. Freiburg in Br. 1922; por.: LTK. Bd.6:1961 s. 355; L. Buchegger. *Klüpfel E.* W: *Enc. kośc.* T. 10 s. 474-476; Hosp, jw. s. 200-202.

²³ Antoni Karol Reyberger, opat benedyktyński, prof. teologii moralnej na uniwersytecie wiedeńskim. Dzieło wyżej wspomniane w 1820 r. dostało się na indeks książek zakazanych; zob. M. Rechowicz. *Studia alumnów w galicyjskim Seminarium Generalnym (1790-1819)*. „Rocz. Teol.-Kanon.” T.2:1955 s. 77; Hosp, jw. s. 203 nn.

²⁴ Antoni Luby (1749-1802), kapłan, prof. teologii moralnej na uniwersytecie w Graz; zob.: Hosp, jw. s. 202; LTK. Bd.6:1961 s. 1169.

²⁵ Franciszek Giftschütz (1748-1788), kapłan, prof. teologii pastoralnej na uniwersytecie wiedeńskim; zob.: Hosp, jw. s. 206 n.; LTK. Bd.4:1960 s. 889.

prawa kanonicznego — Pehema²⁶ *Praelectiones in Ius ecclesiasticum universum* (2 ed. Viennae 1791) i Ostrowskiego²⁷ *Dzieje i prawa Kościoła Polskiego* (T. 1-3. Warszawa 1793).

W błędzie byli twórcy projektu sądząc, że „Nie wszyscy autorowie, których się tu następnie wylicza, są jednakowo doskonałymi, twierdzić jednak można bez zawodu, że na powszechną zasłużyli zaletę”²⁸. Podręczniki, które zalecali, nie zawsze odpowiadały duchowi Kościoła katolickiego. Fakt ten był powodem krytycznych uwag pod adresem omawianego projektu.

Jednym z pierwszych, którzy wypowiedzieli się na temat projektu rządowego z r. 1821, był Michał Szymonowicz, wizytator warszawski misjonarzy (1817-1826) i rektor seminarium św. Krzyża. W memoriale z 29 V 1821 r., zastanawia się on najpierw nad użytecznością przedmiotów podanych w tablicach dołączonych do projektu²⁹. Zawierały one ok. 20 przedmiotów świeckich, które projekt przewidywał w ramach nauczania seminaryjnego, poświęcając na ich studia 2 lata. Szymonowicz rozróżnił wśród tych przedmiotów pożyteczne i zbędne dla wykształcenia alumnów. Do pierwszej grupy zaliczył te, które przygotowują młodzież duchowną do łatwiejszego i głębszego poznania nauk teologicznych. Natomiast za przedmioty zbędne uznał: chemię, wyższą fizykę, estetykę, somatologię i większą część nauk przyrodniczych, które — jego zdaniem — nie przynoszą alumnom żadnego pożytku, albo ewentualny pożytek nie jest związany z głównym celem ich kształcenia.

W dalszym ciągu analizy projektu rządowego rektor warszawski z naciskiem podkreślił, że za mało uwagi zwrócono na wyuczenie języka łacińskiego. Przewidziane w projekcie ćwiczenia stylistyczne z łaciny nie przyniosą należytego pożytku bez uprzedniego gruntownego zapoznania młodzieży seminaryjnej z podstawami tego przedmiotu. Bowiem znajomość łaciny u aspirantów przyjmowanych do uczelni jest bardzo niska³⁰.

²⁶ Józef Jan Nepomucen Pehem (1741-1799), prof. prawa kanonicznego na uniwersytecie w Innsbrucku i Wiedniu, józefinista; zob.: Hosp, jw. s. 210 n.; Petrani, jw. s. 66 nn.

²⁷ Teodor Ostrowski (1750-1802), pijar, prof. historii i prawa natury w Collegium Nobilium w Warszawie; zob.: Petrani, jw. s. 100 nn.

²⁸ Chodyński, jw. s. 345.

²⁹ AKDS, jw. — 2 tabele zawierające tygodniowy rozkład zajęć z wyszczególnieniem obowiązujących przedmiotów w studiach seminaryjnych. Tabele były dołączone do projektu rządowego z 14 III 1821 r.

³⁰ S. Kalla. *Memoriał X. wizytatora Michała Szymonowicza w sprawie studiów w seminariach teologicznych*. „Roczniki obydwóch Zgromadzeń św. Wincen-tego à Paulo” R.40:1937 s. 29-31; por.: Biblioteka Seminarium Duchownego w Sandomierzu (BSD), Akta posiedzeń księży profesorów Seminarium Sandomierskiego

Omawiając z kolei podane w projekcie nauki teologiczne, Szymonowicz twierdził, że jedne z nich potraktowano zbyt obszernie i drobiazgowo (Pismo św., teologię pasterską i katechetykę), natomiast na odpowiednie wyłożenie innych (teologii moralnej i prawa kanonicznego) przeznaczono za mało czasu. Niektóre z nauk teologicznych, choć są potrzebne dla wykształcenia alumnów, zostały w projekcie zupełnie pominięte. Projekt bowiem nie wymienia: teologii liturgicznej, nauki teoretycznej i praktycznej obrzędów kościelnych oraz nauki o rubrykach mszalnych i brewiarzowych.

Rektor warszawski odniósł się również krytycznie do rozkładu przewidzianych w projekcie zajęć dziennych. Rozkład ten nie uwzględniał stosowanych dotychczas w seminariach przerw między poszczególnymi wykładami. Według projektu rządowego wykłady miały trwać bez przerwy od godz. 8 do 11 i od 14 do 16.

W końcu Szymonowicz omawia podręczniki zalecane przez autorów projektu do użytku przy wykładach nauk teologicznych w seminariach. Uważa, że „jedne z nich, jak *Historia Kościoła* Dannenmayera, *Introdukcja* i *Archeologia* Jahna, *Prawo kościelne* Pehema, zawierają opinie niezgodne z nauką Kościoła, co do drugich, bliżej mu nieznanymi, nie wydaje na razie sądu, zwraca tylko uwagę, że znajduje się wśród nich dzieło protestanckiego profesora z Tuebingen”³¹. Radzi, aby w tej sytuacji profesorowie wykładali dyscypliny teologiczne, opierając się nie na podręcznikach nieznanymi lub niebezpiecznymi, lecz na dziełach znanych i pewnych pisarzy, które młodzież duchowna z łatwością może nabyć³².

Podobną opinię o podręcznikach zalecanych w projekcie studiów teologicznych w seminariach wydał 7 VII 1821 r. Mateusz Kozłowski, dominikanin, profesor historii Kościoła Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Krakowskiego³³. Również profesorowie seminarium stradomskiego w Krakowie — księży: Michał Mioduszewski, Adam Nadolski i Wojciech Malinowski, potępiając projekt państwowy, z rozczarowaniem pisali o jego

(1827-1847) — sprawozdanie z sesji pedagogicznej odbytej 7 VII 1841 r.: „aspiranci [...] tak mało łacińskiego języka posiadają, że w żaden sposób z nauk w seminarium dawanych korzystać nie mogą”

³¹ Kalla, jw. s. 33.

³² Tamże.

³³ Archiwum Archidiecezjalne w Krakowie (AAK), A. sem., Akta Seminarium Duchownego (1801-1833) — opinia Kozłowskiego pt. Zdanie o niektórych autorach, którzy w wykazie do dawania nauk teologicznych w Seminarjach Diecezjalnych są wymienieni. Profesor między innymi orzekł, że podręczniki do historii Kościoła: Dannenmayera i Gmeinerja „są napisane w guście protestanckim”; por.: Petrani, jw. s. 102.

autorach, dziwiąc się, że mogli oni w ogóle coś podobnego ułożyć³⁴. Podobne słowa krytyki pod adresem projektu przesłali swoim biskupom inni profesorowie uczelni duchownych. Wobec krytycznego stanowiska profesorów i biskupów projekt rządowy z 1821 r. został odrzucony³⁵.

Następny projekt państwowy programu nauczania w seminariach diecezjalnych ułożył w 1836 r. Komitet Rady Wychowania Publicznego³⁶. Projekt ten został przesłany przez Komisję Rządową SWDiOP w dniu 14 XI 1836 r. do opinii ordynariuszy diecezji³⁷.

Do wspomnianego projektu państwowego dołączono 4 tablice. Dwie spośród nich (zamieszczamy je na s. 36 i 37 zawierały wykaz dzieł, z których nauczano w seminariach diecezjalnych. Pozostałe 2 tablice podawały tygodniowy rozkład zajęć seminaryjnych³⁸. Z rozkładów tych wynika, że każdy z 3 wydziałów (przygotowawczy, filozoficzny i teologiczny) miał tygodniowo 23 lekcje, czyli w sumie na wszystkich wydziałach było 69 godzin wykładowych. Odliczając od ogólnej liczby 7 wykładów wspólnych dla wszystkich wydziałów, wypadało 62 godziny lekcyjne do podziału wśród profesorów.

Według zdania Komitetu profesor mógł mieć najwyżej 13 godzin lekcyjnych w tygodniu. Stąd też, zgodnie z rozkładem zajęć podanym w projekcie, w każdym seminarium miało być koniecznie 5 profesorów. Dla oszczędzenia kosztów Komitet postanowił, że jednym z wykładowców będzie regens uczelni³⁹.

Właściwy projekt planu nauk składał się ze wstępu i 3 rozdziałów omawiających kolejno wydziały: przygotowawczy, filozoficzny i teologiczny (patrz: Tablica B na s. 36 i Tabela B na s. 37).

We wstępie projektu Komitet określił warunki przyjmowania aspirantów do seminarium i stwierdził, że nauka będzie w nich trwać przez 5 lat. Pierwszy rok stanowić miał wydział przygotowawczy, drugi i trzeci — wydział filozoficzny, czwarty i piąty — wydział teologiczny. Ściśle biorąc nauka w seminariach miała trwać tylko 4 lata. Pierwszy rok, będący jedynie oddziałem przygotowawczym, nie zawierał w swym pro-

³⁴ AAK, jw. — pisemna opinia wspomnianych profesorów z 12 VI 1821 r. por. Petrani, jw. s. 102.

³⁵ Petrani, jw.

³⁶ Rada ta zorganizowana w 1833 r. z polecenia cara Mikołaja I, miała sprawować dozór i zarząd nad seminariami duchownymi; zob.: T. Manteuffel, *Centralne władze oświatowe na terenie b. Królestwa Kongresowego (1807-1915)*. Warszawa 1929 s. 30 nn.

³⁷ ASD, Akta Seminarium Sandomierskiego z 1835, 1836 i 1837 r.

³⁸ AKDS, jw. Obie tablice z tygodniowym rozkładem zajęć posiadały jednaki tytuł: Plan podług którego w Seminarium wykładane są nauki, wraz z ich rozkładem na godziny i Nauczycieli. Warszawa 1836 r.

³⁹ Tamże; por.: Petrani, jw. s. 106 n.

gramie przedmiotów filozoficzno-teologicznych i dlatego nie obowiązywał wszystkich aspirantów. Według projektu kandydat, który wykazał na wstępnym egzaminie, że posiada wykształcenie odpowiadające programem wydziałowi przygotowawczemu, mógł być przyjęty od razu na wydział filozoficzny, to jest na drugi rok studiów⁴⁰.

Dla wydziału przygotowawczego projekt przepisał następujące przedmioty: naukę chrześcijańską, język łaciński, ćwiczenia stylistyczne z języka polskiego, historię Starego Testamentu w połączeniu z historią powszechną do czasów narodzenia Chrystusa i geografiami starożytną oraz logikę i ontologię jako nauki wstępne do filozofii.

Nauka języka łacińskiego miała polegać na zapoznaniu się z łacińskimi dziełami pisarzy kościelnych oraz na gruntownym poznaniu gramatyki i zasad tego języka. Przy tłumaczeniu ustnym z języka łacińskiego na polski alumni mogli się posługiwać dziełem Sulpiciusa Severa *Epitome Historiae* lub wypisami z dzieł Ojców i pisarzy kościelnych⁴¹. Specjalnie przeznaczoną dla użytku młodzieży duchownej gramatykę języka łacińskiego miał wydać Andraszek⁴². Natomiast historii Starego i Nowego Testamentu razem z historią powszechną miano uczyć na podstawie opracowania Bossueta⁴³ *Historia powszechna* oraz dzieła ks. Załuskiego poprawionego przez Jakubowicza⁴⁴.

Dla wydziału filozoficznego projekt przewidywał następujące przedmioty: katechizm, kosmologię, psychologię, teodyceę, fizykę razem z astronomią, historię Kościoła łącznie z historią powszechną i geografiami nowożytną, wymowę świętą, archeologię, introdukcję do teologii i traktat „de religione”⁴⁵.

Historię Kościoła i powszechną profesorowie mieli wykładać z własnych notatek. Projekt zalecał im jako wielce pożyteczne — dzieło noszące tytuł *Martini Bolla primae lineae Historiae universalis, in usum*

⁴⁰ AKDS, jw. — kopia projektu rządowego z 14 XI 1836 r. pt. Myśli do Projektu planu nauk w Seminarjach diecezjalnych.

⁴¹ Tamże. Autorzy projektu proponowali wypisy pt. *Selectae e profanis scriptoribus Historiae, quibus admista sunt varia honeste vivendi praecepta ex iisdem scriptoribus deprompta* (Varsaviae 1795, Typis S. R. M. et Reipublicae in Collegio Regio Scholarum Piarum).

⁴² Edmund Andraszek (1784-1837), pijar, znakomity filolog. Ks. Presiowski w r. 1839 wydał jego gramatykę łacińską w tłum. polskim; zob.: *Enc. kośc.* T. 1 s. 224.

⁴³ Jacques-Bénigne Bossuet (1627-1704), biskup, sławny kaznodzieja, polityk i teolog; zob.: LTK. Bd.2:1958 s. 623.

⁴⁴ Józef Jędrzej Załuski (1702-1774), bp kijowski; zob.: K. Kantak. *Załuski Józef Jędrzej*. W: *Enc. kośc.* T. 33 s. 16-22. Maksymilian Jakubowicz (1785-1853), znakomity filolog i filozof; zob.: *Enc. kośc.* T. 8 s. 411.

⁴⁵ AKDS, jw. — projekt z 14 XI 1836 r.

Tablica B

Wykaz dzieł, podług których wykładane są w Seminarjach Diecezjalnych nauki.
Wydział filozoficzny [Warszawa 1/13 lipca 1836 r.]

Nr	Seminarium	filozofia	matematyka	fizyka	geografia	historia powszechna	historia kościelna	wymowa święta	rubrum z liturgią	obrazki kościelne	śpiew kościelny	jęz. hebrajski
1	Metropolitalne Warszawskie u św. Jana	Horvath, Gleib					Alber	Zasady wymowy wyd. z rozkazu X. Raczynskiego	Rubricae Breviarii Missalis Gavantibus	Manuale Caeremoniarum	Cantionale Ecclesiasticum	
2	Metropolitalne Warszawskie u św. Krzyża	Job	Mako	X. Bys-trzycki	Stein	XX. Kottowski, Sawicki						
3	Kujawsko-Kaliskie we Włocławku											
4	Lubelskie	Storchena										
5	Płockie	Job										
6	Pultuskie											
7	Augustowskie w Sejnach	Turonensis										
8	Augustowskie w Tykocinie	Job										
9	Sandomierskie	Turonensis										
10	Podlaskie w Janowie	Genuensis					Grneiner					Chiarini
11	Grecko-Katolickie w Chelmie	Likawetz					Alber Dannenmayer					

Tabela B

Wykaz dzieł, podług których wykładane są w Seminarjach Diecezjalnych nauki.
Wydział teologiczny [Warszawa 1/13 lipca 1836 r.]

Nr	Seminarium	tematyka	egzegetyka	obie intro- dukcje	teologia dogma- tyczna	teologia moralna	teologia pastoralna	prawo kanoniczne	intro- dukcja do teologii powsze- chnej	arche- ologia
1	Metropolitalne Warszawskie u św. Jana	Alber	Alber	Alber	Pohl	Luby	Giftschütz	Devoti, Reiffenstuel	Thill	Alber
2	Metropolitalne Warszawskie u św. Krzyża	Unter- kirchen Janssens	Calmet Jans- sens Calmet	Acker- mann, Janssens Janssens	Pohl	Pohl	X. Raczyński Polashek	Gravina		
3	Kujawsko-Kaliskie we Włocławku	Janssens	Jans- sens Calmet	Janssens Janssens	Pohl	Collet Pohl	Polashek			
4	Lubelskie	Calmet Acker- mann Alber	Calmet Jans- sens Pohl	Collet Pohl	Collet Pohl	Collet Pohl	Lauber Polashek			
5	Płockie	Acker- mann Alber	Calmet Jans- sens Pohl	Janssens Janssens	Pohl	Collet Pohl	Polashek			
6	Pułtuskie	Alber	Jans- sens Pohl	Janssens Janssens	Pohl	Collet Pohl	Polashek			
7	Augustowskie w Sejnach	Connellus à Lapide Janssens	Calmet Acker- mann Alber	Janssens Janssens	Pohl	Collet Pohl	Polashek			
8	Augustowskie w Tykocinie	Janssens	Calmet Jans- sens Pohl	Janssens Janssens	Pohl	Collet Pohl	Polashek			
9	Sandomierskie	Kudrewicz	Calmet Jans- sens Pohl	Janssens Janssens	Pohl	Collet Pohl	Polashek			
10	Podlaskie w Janowie	Alber	Calmet Jans- sens Pohl	Janssens Janssens	Pohl	Collet Pohl	Polashek			
11	Grecko-Katolickie w Chełmie	Meyer	Calmet Jans- sens Pohl	Janssens Janssens	Pohl	Collet Pohl	Polashek			Acker- mann

studiosae Juventutis (T. 1-3). Pestini 1820) oraz tabelę chronologiczną pt. *Rzeka czasu* (wydana w Wilnie). Profesorowie historii mieli obowiązek pokazywać alumnom na mapie miejscowości wspomniane w wykładzie, ażeby w ten sposób uczyć ich zarazem geografii. Seminaria zaś winny posiadać dostateczną liczbę atlasów. Homiletyki (wymowy kościelnej) miano uczyć z podręcznika *Wymowa święta* wydanego z polecenia abpa Raczyńskiego⁴⁶. Filozofii powszechnej Komitet polecił nauczać na podstawie dzieła Contzena⁴⁷ *Praelectiones logicae et metaphysicae* (T. 1-3. Mechlinae 1830), a fizyki i astronomii z dzieł Bystrzyckiego⁴⁸ i Śniadeckiego⁴⁹. W celu zaś pogłębienia u alumnów zasad wiary i przygotowania do jej obrony przed zarzutami, projekt zalecał uczyć na wydziale filozoficznym traktatu filozoficzno-teologicznego „de religione” Przy tym Komitet zachęcał, ażeby młodzież seminaryjna przestudiowała dzieło Frayssinousego *Obrona chrystianizmu*⁵⁰.

Dla wydziału teologicznego Komitet wyznaczył w projekcie przedmioty: hermeneutykę, introdukcję i egzegezę (Pismo św.), teologię dogmatyczną, moralną i pastoralną, prawo kanoniczne, historię Kościoła i patrologię.

Komitet stwierdził na podstawie przytoczonych wyżej tablic, zawierających wykaz podręczników dotychczas używanych w seminariach diecezjalnych, iż w niektórych tylko uczelniach duchownych została przyjęta nowa „niemiecka” metoda wykładu⁵¹. W pozostałych natomiast seminariach utrzymała się metoda dawna, ze zmianą tylko sposobu wykładania „sylogistycznego na potoczny”⁵².

Wybór metody nauczania w seminariach pozostawiono decyzji władz diecezjalnych. Komitet, idąc za radą regensów seminariów warszawskich i teologów, którym powierzone zostało opracowanie powyższego

⁴⁶ Tamże. Na zlecenie abpa Ignacego Raczyńskiego przełożył na jęz. polski podręcznik francuskiego norbertanina — J. B. A. Hédouina (*Principes de l'éloquence sacrée*. Paris 1788) — wizytator misjonarzy ks. Józef Jakubowski (*Zasady wymowy świętej*. Warszawa 1809); por.: A. Schlettz, *Działalność Zgromadzenia Misji w Tykocinie na polu oświaty (1769-1864)*. „Nasza Przeszłość” T.11:1960 s. 404 n.

⁴⁷ Adam Contzen (1571-1635), jezuita, bibliista i filozof; zob.: LTK. Bd.3:1959 s. 52; *Enc. kośc.* T. 3 s. 499; por.: Chodyński, jw. s. 143.

⁴⁸ Marcin Bystrzycki (1692-1754), jezuita, profesor, filozof i teolog; zob.: *Enc. kośc.* T. 3 s. 74.

⁴⁹ Jan Śniadecki (1756-1830), rektor uniwersytetu wileńskiego, znakomity matematyk, astronom, filozof i wzorowy pisarz; por.: A. Z[aremba], *Śniadecki Jan*. W: *Enc. kośc.* T. 26 s. 43-47.

⁵⁰ Denis Frayssinous (1765-1841), biskup, polityk i apologeta. Dzieło jego nosi tytuł *Défense du christianisme* (T. 1-3. Paris 1825); zob.: LTK. Bd.4:1960 s. 311.

⁵¹ ASD, Akta Seminarium Sandomierskiego z 1835, 1836 i 1837 r.

⁵² AKDS, jw. — projekt z 14 XI 1836 r.

projektu, postanowił tymczasem, ażeby na okres kilku lat wykłady we wszystkich uczelniach duchownych zostały oparte na podręcznikach, które dotąd były stosowane w większości seminariów.

Zgodnie z tą zasadą miano nauczać w seminariach według podręczników: Albera⁵³ — hermeneutyki, archeologii biblijnej, introdukcji, egzegezy i patrologii; Pohla⁵⁴ — teologii dogmatycznej i moralnej; Raczyńskiego⁵⁵ — teologii pastoralnej; Graviny⁵⁶ i uchwał Soboru Trydenckiego — prawa kanonicznego; Wiesta⁵⁷ — historii Kościoła.

Na śpiew kościelny, rubrycystykę (rubrum) i ceremonie kościelne projekt przeznaczał po 2 godziny tygodniowo dla 2 pierwszych wydziałów⁵⁸.

Tak przedstawiał się w omawianym okresie program studiów seminaryjnych sformułowany przez projekty rządowe. W związku z tym powstaje pytanie, jaki wpływ miały one na kierunek studiów w nowo założonym seminarium sandomierskim.

III. FORMACJA INTELEKTUALNO-DUSZPASTERSKA ALUMNÓW

1. PROGRAM NAUKI

Charakterystyka i ocena programu oraz kierunku studiów, a także systemu nauczania i jego poziomu w seminarium sandomierskim nie jest łatwa, bowiem zachowała się tylko niewielka liczba danych źródłowych z tej dziedziny. Dla ukazania pełniejszego obrazu ratio studiorum uczelni sandomierskiej wypadnie więc niejednokrotnie odwołać się „per analogiam” do nauczania w innych współczesnych seminariach Królestwa Polskiego.

Kiedy organizowano w seminarium sandomierskim życie naukowo-wychowawcze, w tym samym czasie ukazał się projekt rządowy studiów

⁵³ Jan Nepomucen Alber (1753-1830), pijar; zob.: Chodyński, jw. s. 144; Schletz, jw. s. 404.

⁵⁴ Andrzej Pohl (1742-1820), profesor seminarium wileńskiego i świętokrzyskiego w Warszawie, pierwszy wizytator misjonarzy prowincji litewskiej. Pohl zostawił po sobie bogatą spuściznę literacko-naukową; zob.: T. Salwa. *Ks. Andrzej Pohl (1792-1820). Życie i działalność*. Lublin 1962 (maszyn. w Arch. KUL).

⁵⁵ Ignacy Raczyński (1741-1823), abp gnieźnieński; zob.: J. J[anczak]. *Raczyński Ignacy*. W: *Enc. kośc.* T. 22 s. 536-543.

⁵⁶ Jan Wincenty Gravina (1664-1718), kapłan, prof. prawa cywilnego i kościelnego w rzymskich akademiach; zob.: Petroni, jw. s. 103 n.

⁵⁷ Stefan Wiest (1748-1797), cysters, prof. dogmatyki, patrologii i historii literatury teologicznej w Ingolstadt; zob.: LTK. Bd.10:1965 s. 1119.

⁵⁸ AKDS, jw. — projekt z 14 XI 1836 r.

seminaryjnych z 1821 r. Nie zachowały się jednak żadne przekazy źródłowe poświadczające jakąś opinię biskupa lub profesorów uczelni sandomierskiej o tym projekcie. Nie wspomina o nim także Burzyński w statucie z 1826 r. Wręcz przeciwnie, pisze tam, że przez 6 lat „przrzeczenie Sekcji Duchownej, iż wyda urządzenia ogólne do wszystkich się seminariów ściągające”⁵⁹ powstrzymywało go od nadania uczelni statutu, w którym przynajmniej w ogólnych zarysach zostałby podany program studiów. Z oświadczenia tego należy wnioskować, że projekt państwowy z 1821 r. został również odrzucony w seminarium sandomierskim. W związku z tym powstaje pytanie, jaki zatem był program nauki w uczelni sandomierskiej i czy projekt rządowy z 1821 r. nie wpłynął w jakimś stopniu na kierunek organizacji jej studiów.

Z danych źródłowych wynika, że w omawianym okresie w seminarium sandomierskim stale wykładano przedmioty: Pismo św., teologię dogmatyczną, moralną i pastoralną, historię Kościoła, prawo kanoniczne, filozofię, śpiew, rubrycystykę, administrację sakramentów św. i ceremonie kościelne. Poza tym od 1826 r. zaczęto wykładać archeologię biblijną, od 1834 r. — język hebrajski, od 1836 r. — literaturę łacińską i od 1839 r. — wymowę świętą⁶⁰.

Porównując powyższy zestaw dyscyplin wykładanych w uczelni sandomierskiej z tabelami projektu rządowego z 1821 r. zawierającymi wykaz przedmiotów, widzimy znaczne różnice między nimi. W seminarium nie nauczano wielu przedmiotów przewidzianych w projekcie z 1821 r. dla dwóch pierwszych kursów.

Seminarium sandomierskie przed 1826 r. nie posiadało stałego programu nauki. Dopiero statut z 1826 r. ustalał ten program. Burzyński określił w nim, że alumni mają studiować nauki filozoficzne i teologiczne. Studia seminaryjne — zgodnie z przepisami projektu państwowego z 1821 r. — miały trwać 4 lata. Biskup zastrzegł sobie jednak możliwość zmiany tego postanowienia w nadzwyczajnych okolicznościach. Rozkład zajęć dziennych — zamieszczony w statucie na wzór projektu rządowego z 1821 r. — poza świętami i dniami rekreacji, przewidywał 2 wykłady: jeden przed południem i drugi po południu. W czasie rekreacji popołudniowej przynajmniej przez kwadrans miały być przeprowadzane wspólne ćwiczenia ze śpiewu kościelnego. Po rekreacji (podobnie jak przed południem) przez godzinę miała trwać nauka samodzielna. Od godz. 14 do 16 przewidziany był, na wzór wspomnianego projektu, drugi z kolei wykład. Po wieczornej rekreacji — od godz. 18,30 do 20,30 — nauka samo-

⁵⁹ Tamże. Statut z 1 IX 1826 r.

⁶⁰ *Consignatio cleri saecularis ac regularis Dioecesis Sandomiriensis a. 1820-1841.*

dzielna. Poza tym w czwartki i soboty od godz. 13 instruktor miał prowadzić wykład ze śpiewu i rubrycystyki. Podobnie w piątki i niedziele przed kolacją wiceregens obowiązywał uczyć ceremonii i administrowania sakramentów świętych⁶¹.

Powyższe przepisy statutu zostały wprowadzone w życie seminaryjne. Świadczą o tym zachowane rozkłady lekcyjne z lat: 1828, 1835, 1836 i 1839.

Zamieszczony niżej (s. 42) rozkład z roku szkolnego 1828/29 jest oparty na wspomnianych przepisach statutu z 1826 r.⁶² W pozostałych rozkładach zajęć szkolnych można zauważyć tylko niewielkie odchylenia od tych przepisów statutowych. W rozkładzie lekcyjnym na rok szkolny 1835/36 został uwzględniony język hebrajski⁶³. W następnym zaś roku szkolnym przewidziano zajęcia z literatury łacińskiej, a w rozkładzie z r. 1839/40 — z wymowy kościelnej⁶⁴. W obu ostatnich rozkładach lekcyjnych zamiast dotychczasowego jednego wykładu rannego — wprowadzono 2, powiększając jednocześnie czas nauki o 1 godzinę (por. s. 42).

Z przytoczonych faktów jasno wynika, że, podobnie jak w niektórych ówczesnych seminariach duchownych Królestwa Polskiego⁶⁵, w uczelni sandomierskiej tylko pod względem czasu studiów i liczby dziennych wykładów program nauki zgadzał się z danymi projektu rządowego z 1821 r.

Z rozkładów lekcyjnych za lata szkolne 1836/37 i 1839/40 wnioskować można, że program studiów seminaryjnych podany w projekcie państwowym z 1836 r. tylko w minimalnym stopniu został zrealizowany w seminarium sandomierskim. Powodem tego była krytyczna opinia wydana o tym programie przez profesorów tejże uczelni. W pisemnej opinii o projekcie rządowym z 1836 r., przesłanej administratorowi diecezji sandomierskiej 10 XII 1836 r., profesorowie na wstępie pochwalili zamiary autorów projektu zmierzające do pogłębienia formacji intelektualnej i ascetycznej alumnów, powiększenia ich liczby w uczelniach, zwiększenia etatów i pensji profesorskich. Uznali za pożyteczne wprowadzenie w seminariach 5-letniego okresu studiów. Natomiast w stosunku do

⁶¹ AKDS, jw. — statut z 1 IX 1826 r. — rozdz. II § 20, rozdz. III § 30-31, rozdz. VIII § 49 i rozdz. IX.

⁶² ASD, Lista imienna osób do Seminarium Sandomierskiego przyjętych w r. 1828 — znajduje się rozkład lekcyjny z 12 VIII 1828 r.

⁶³ ASD, Akta Seminarium Sandomierskiego z 1835, 1836 i 1837 r. — rozkład lekcyjny z 28 X 1835 r.

⁶⁴ AKDS, jw., Akta raportów, wykazów, list alumnów i profesorów seminarium oraz egzaminów aspiranckich, konkursowych i seminaryjnych (1833-1866) — w obu tych poszytach znajdują się rozkłady z 6 X 1836 i 7 X 1839 r.

⁶⁵ Zob.: Petrani, jw. s. 43.

Prospectus
praelectionum theologicarum necnon philosophicarum
in Seminario Dioecesano Sandominiensi anno 1828/29

Die	Theologia		Philosophia		Alia officia post meridiem
	Mane ab 8 ^{va} ad 10 ^m	Post meridiem a 2 ^a ad 4 ^m	Mane ab 8 ^{va} ad 10 ^m	Post meridiem a 2 ^a ad 4 ^m	
Luna	Hermeneutica sacra R. Bednarski	Historia ecclesiastica R. Bednarski	Philosophia R. Dutkowski	Archeologia R. Dutkowski	
Martis	Theologia dogmatica R. Kuczępa	Theologia moralis R. Kuczępa	Philosophia R. Dutkowski		
Mercurii	Exegesis sacra R. Bednarski	Historia ecclesiastica R. Bednarski	Philosophia R. Dutkowski	Philosophia R. Dutkowski	
Iovis	Theologia pastoralis R. Kuczępa	a 1 ^a ad 1/2 3 ^a Cantus et rubrum RR. Rozborski et Słomczyński	Philosophia R. Dutkowski	a 1 ^a ad 1/2 3 ^a Cantus et rubrum RR. Rozborski et Słomczyński	
Veneris	Theologia dogmatica R. Kuczępa	Theologia moralis R. Kuczępa	Philosophia R. Dutkowski	Archeologia R. Dutkowski	Ante caenam caeremoniae R. Bednarski
Saturni	Ius canonicum R. Bednarski	a 1 ^a ad 1/2 3 ^a Cantus et rubrum RR. Rozborski et Słomczyński	Philosophia R. Dutkowski	a 1 ^a ad 1/2 3 ^a Cantus et rubrum RR. Rozborski et Słomczyński	
Dominica					Ante caenam caeremoniae R. Bednarski

(Podpisał) X. *Josephus Czekajowicz*
Regens

Sandomiriae, 12 VIII 1828 a.

proponowanych w projekcie przedmiotów, rozkładu zajęć i podręczników — byli odmiennego zdania. Uważali, że głównym obowiązkiem alumna jest poznanie przedmiotów, które mają ścisły związek z jego powołaniem. Dla tych przedmiotów projekt wyznaczył — ich zdaniem — zbyt mało czasu. Proponowali więc, ażeby 5-letni okres studiów przewidziany w projekcie państwowym podzielić według następujących proporcji: 1 rok na wydział przygotowawczy, 1 rok na wydział filozoficzny oraz 3 lata na wydział teologiczny. W zakres wydziału przygotowawczego miały wchodzić przedmioty: język łaciński, ćwiczenia stylistyczne z języka polskiego, historia Starego Testamentu, fizyka i astronomia. Wydział filozoficzny miał objąć całość filozofii i archeologię biblijną, a teologiczny — pozostałe przedmioty. Profesorowie proponowali także, aby — na wzór seminarium sandomierskiego — alumni z wydziału filozoficznego i teologicznego wspólnie uczęszczali na wykłady z historii Kościoła i teologii pastoralnej.

Z kolei omawiając podane w projekcie tygodniowe rozkłady zajęć, profesorowie stwierdzili, iż w całości nie są możliwe do zastosowania w życiu seminaryjnym. Zauważyli, że błędnie podawały one porządek zajęć młodzieży duchownej. W tym samym bowiem czasie, gdy jedni z alumnów mieli lekcje, inni — rekreacje. To wprowadzałoby zamieszanie w życiu seminaryjnym i utrudniałoby przełożonym dopilnowanie porządku wśród wychowanków. Z tego również powodu rozkład dzienny zajęć seminaryjnych musiałby być nadmiernie rozciągnięty w czasie i lekcje musiałyby się odbywać przy świetle sztucznym, zwłaszcza w porze zimowej. Byłoby to kosztowne i niewygodne. Wykładowcy seminarium sandomierskiego radzili, aby wyznaczyć lekcje od godz. 8 do 12 i od godz. 14 do 16. W końcu proponowali, żeby każde seminarium odrębnie, w porozumieniu z władzami diecezjalnymi, ustaliło dla siebie rozkład zajęć ⁶⁶.

Administrator diecezji sandomierskiej Klemens Bąkiewicz, któremu regens Karol Teliga wręczył powyższą opinię profesorów, poszedł za ich radami. Projekt rządowy z 1836 r. znalazł więc w uczelni sandomierskiej niewielkie zastosowanie. Zgodnie z projektem od 1836 r. wprowadzono do programu nauki w seminarium tylko język łaciński i od 1839 r. — wymowę kościelną oraz przedłużono pobyt w nim do 5 lat dla tych alumnów, którzy nie osiągnęli odpowiedniego wieku wymaganego przez prawo kanoniczne do święceń kapłańskich ⁶⁷.

⁶⁶ ASD, Akta Seminarium Sandomierskiego z 1835, 1836 i 1837 r.

⁶⁷ AKDS, jw., Akta raportów, wykazów, list alumnów i profesorów seminarium oraz egzaminów aspiranckich, konkursowych i seminaryjnych (1833-1866).

2. KIERUNEK STUDIÓW I PODRĘCZNIKI

W celu określenia kierunku studiów w seminarium sandomierskim wypada najpierw poznać podręczniki, z których w nim wykładano.

Jednym z zasadniczych powodów odrzucenia projektu rządowego z 1821 r. były — jak wiemy — zalecane w nim podręczniki, nie zawsze zgodne z nauką Kościoła. Jak do tych podręczników ustosunkowali się profesorowie seminarium sandomierskiego i w ogóle na jakich podręcznikach opierali oni swe wykłady?

Odpowiedź na to pytanie, w braku wcześniejszego źródła, dają 2 tablice (zob. s. 36 i 37) zamieszczone w projekcie państwowym z r. 1836, podające wykaz dzieł używanych przy nauczaniu w seminariach diecezjalnych.

Z wykazu dzieł używanych na wydziale filozoficznym wynika, że w seminarium sandomierskim nauczano: filozofii według podręcznika „Turonensis”⁶⁸, historii Kościoła — Gmeinera, „rubrum” i liturgii — Gavantiego⁶⁹, „obrzędów kościelnych” (zwłaszcza ceremonii kościelnych) uczono z dzieła *Manuale Caeremoniarum*, śpiewu kościelnego z podręcznika *Cantionale Ecclesiasticum* i języka hebrajskiego według opracowania — Chiariniego⁷⁰.

W projekcie rządowym z 1821 r. jeden tylko spośród wyżej wymienionych autorów — Ksawery Gmeiner i jego podręcznik *Epithome Historiae Ecclesiasticae Novi Testamenti* (Graecii 1787) — polecony był do nauczania historii Kościoła w uczelniach diecezjalnych. Podręcznik ten dawał tylko pobieżny zarys dziejów Kościoła. Na podstawie zachowanego katalogu dzieł biblioteki seminaryjnej wnioskować można, że oprócz wspomnianego podręcznika Gmeinera, używano w uczelni sandomier-

⁶⁸ Antoni Tournon (1682-1775), dominikanin, teolog i historyk; zob.: LTK. Bd. 10:1965, s. 286 n.; ASD, *Catalogus librorum sumptibus Seminarii Dioeciesani Sandomiriensis comparatorum ordine systematico conscriptus anno 1841 et continuatus sequentibus annis* (Catalogus) — w bibliotece seminaryjnej znajdowało się dzieło bez podanego autora pt. *Philosophiae Turonensis Institutiones*. Vol. 1-3. Lutetiae Parisiorum 1823. Przypuszczać należy, że dzieło to było używane jako wspomniany wyżej podręcznik do nauki filozofii.

⁶⁹ Bartłomiej Gavanti (1569-1638), barnabita, konsultor Św. Kongregacji Rytów, liturgista; zob.: LTK. Bd.4:1960 s. 534.

⁷⁰ Ludwik Chiarini (1789-1832), Włoch, prof. historii Kościoła i języków wschodnich na uniwersytecie warszawskim; zob.: *Enc. kośc.* T. 3 s. 263. Z pewnością przy nauczaniu tego przedmiotu posługiwano się podręcznikiem Chiariniego pt. *Gramatyka hebrajska ułożona i pokrewnymi dialektami arabskim, chaldejskim i syryjskim pokrótce objaśniona* (Warszawa 1826). W bibliotece znajdował się jeden egzemplarz tego dzieła; zob.: ASD, *Catalogus*.

skiej do nauczania historii Kościoła również prac Albera ⁷¹ i Bielskiego ⁷².

Z wyżej wymienionego wykazu podręczników wynika pośrednio, że, podobnie jak w większości ówczesnych seminariów Królestwa Polskiego, także i w uczelni sandomierskiej stosunkowo duży nacisk kładziono na przedmioty praktyczne, których znajomość była potrzebna w duszpaństwie.

Rubrycystyki i liturgii nauczano w seminarium sandomierskim ze znanego, ale już wówczas przestarzałego klasycznego dzieła liturgisty Gavantiego pt. *Thesaurus Sacrorum Rituum sive Commentaria in rubricas Missalis et Breviarii Romani*. Z pewnością w nauczaniu posługiwano się nowym wydaniem przygotowanym i uzupełnionym w latach 1736-40 przez teatyna Kajetana Meratiego († 1745) ⁷³.

Ceremonii kościelnych w seminarium uczono z misjonarskiego podręcznika, opracowanego przez Józefa Maszterowskiego (1722-1767), pt. *Manuale Caeremoniarum Romanarum [...] ad usum Ecclesiarum Poloniae accommodatum* ⁷⁴. Dzieło to składało się z 2 tomów.

Tom pierwszy zawierał 4 części. Pierwsze 2 części były poświęcone omówieniu mszy św. W pierwszej z nich (T. 1, pars 1 — de missa privata — s. 1-129) autor objaśnił wszelkie ceremonie i poszczególne części mszy św. cichej, a w drugiej części (T. 1, pars 2 — de missa solemni — s. 130-222) — mszy św. uroczystej. Trzecią część (T. 1, pars 3 — de officio divino — s. 223-264) poświęcił komentarzowi i objaśnieniu ceremonii uroczystych niesporów oraz oficjum brewiarzowemu. W ostatniej części (T. 1, pars 4 — de variis caeremoniis particularibus — s. 264-380) omówił ceremonie odnoszące się do chóru kościelnego oraz różnych funkcji, jak: de aspersione aquae benedictae, de thurificatione, de pace, de communionem generali i innych podobnych ceremonii.

Tom drugi *Manuale Caeremoniarum* składał się z 2 części. Pierwsza z nich (T. 2, pars 1 — in qua agitur de cujusque ministri officiis seorsim

⁷¹ ASD, Cathalogus. W bibliotece znajdowały się podręczniki J. N. Albera pt. *Institutiones Historiae Ecclesiasticae* (T. 1-5. Agriae 1825) i skrót tego dzieła bardziej nadający się do użytku alumnów — *Epithome Institutionum Historiae Ecclesiasticae* (Agriae 1826).

⁷² Tamże. W bibliotece znajdowały się cztery dzieła pijara Szymona Bielskiego.

⁷³ Por.: A. Schletz. *O niektórych podręcznikach liturgicznych w dawnych seminariach duchownych w Polsce*. „Ruch Biblijny i Liturgiczny” R.2:1949 s. 194 n. Sądzić należy, że ponadto wykładano rubryki mszalne i brewiarzowe z podręcznika A. Pohla pt. *Rubricae Breviarii et Missalis Romani* (T. 1-2. Vilnae 1821), którego jeden egzemplarz znajdował się w bibliotece seminaryjnej; zob.: ASD, Cathalogus.

⁷⁴ Ed. T. 1-2. Culmae in Prussia 1764; 2 ed. T. 1. Varsaviae 1842; T. 2. Varsaviae 1819.

— s. 1-240) poświęcona była omówieniu poszczególnych urzędów związanych ze sprawowaniem ceremonii kościelnych. Druga część (T. 2, pars 2 — de caeremoniis principalium festorum per annum — s. 241-372) objaśniała ceremonie ważniejszych świąt kościelnych z uwzględnieniem niektórych zwyczajów polskich.

Podręcznik Maszterowskiego, ze względu na ujęcie w sposób syntetyczny najważniejszych zagadnień dotyczących liturgii i uwzględnienie zwyczajów polskich, był używany w 1. poł. XIX w. we wszystkich prawie seminariach Królestwa Polskiego ⁷⁵.

Do nauki śpiewu kościelnego służył alumnom sandomierskim kancjonał misjonarza Pawła Rzymskiego ⁷⁶, przeznaczony dla duchowieństwa parafialnego, pt. *Cantionale Ecclesiasticum complectens ea omnia, quae in Ecclesiis, praecipue Parochialibus passim decantari solent* ⁷⁷. Był to, w dzisiejszym znaczeniu, pierwszy wydany drukiem w Polsce kompletny kancjonał. Dotychczas alumni w seminariach duchownych Królestwa Polskiego nie posiadali książki zawierającej teorię chorału. Przygotowywali sobie sami kancjonały, wybierając i ręcznie przepisując dla własnego użytku odpowiednie części z rytuału, procesjonału, antyfonarza i graduałów ⁷⁸. Kancjonał Rzymskiego zawierał wszystkie ważniejsze śpiewy związane z funkcjami liturgicznymi. Ponadto podawał różne objaśnienia ceremonii i rubryk ⁷⁹.

Wypada stwierdzić, że wspomniane podręczniki liturgiczne, z których nauczano w seminarium sandomierskim, stały na wysokości zadania i dawały gwarancję, iż alumni mogli otrzymać w zakresie wykształcenia liturgicznego dostateczne przygotowanie do należytego spełniania obowiązków kapłańsko-duszpasterskich.

Na podstawie wykazu dzieł używanych na wydziale teologicznym wiadomo, iż w seminarium sandomierskim nauczano: hermeneutyki (Pisma św.) z podręcznika Floriana Kudrewicza, teologii dogmatycznej — Engelberta Klüpfela, teologii moralnej — Antoniego Lubego, teologii pastoralnej — Franciszka Giftschütza, prawa kanonicznego — Jana Gravy i archeologii biblijnej — Leopolda Ackermanna.

⁷⁵ Zob.: Schletz. *O niektórych podręcznikach* s. 196-198.

⁷⁶ Paweł Rzymski (1783-1833), wizytator księży misjonarzy prowincji polskiej, jeden z wybitniejszych profesorów teologii w pierwszej ćwierci XIX w.; zob.: J. J[anczak]. *Rzymski Paweł*. W: *Enc. kośc.* T. 24 s. 107-109.

⁷⁷ Ed. Varsaviae 1822, 1825 i 1833.

⁷⁸ BSD, Akta posiedzeń księży profesorów Seminarium Sandomierskiego (1827-1847); zob.: Chodyński, jw. s. 151.

⁷⁹ Zob.: Schletz. *O niektórych podręcznikach* s. 205; por.: K. Mrowiec. *Liturgia i muzyka u księży misjonarzy w Polsce (1651-1939)*, „Nasza Przeszłość” T.13: 1961 s. 195-196.

Podręcznikiem Kudrewicza, z którego wykładano w uczelni sandomierskiej Pismo św., było dzieło polecane w projekcie rządowym z r. 1821 pt. *Compendium Hermeneuticae* (Cracoviae 1817)⁸⁰.

Archeologię biblijną jako naukę pomocniczą Pisma św. wykładano z podręcznika Ackermanna. Dzieło to było przeróbką proponowanego przez projekt państwowy z r. 1821 podręcznika Jana Jahna pt. *Archeologia Biblica*, który — ze względu na wyrażone w nim poglądy — został w 1820 r. potępiony przez Stolicę Apostolską i dostał się na indeks książek zakazanych. Po śmierci autora jego następca na katedrze biblijnej w Wiedniu — Leopold Ackermann, usunąwszy z tego podręcznika błędne poglądy, wydał go na nowo⁸¹. Z tego właśnie dzieła uczono archeologii biblijnej w seminarium sandomierskim⁸².

W uczelni tej, zgodnie z projektem z r. 1821, wykładano teologię dogmatyczną z podręcznika profesora uniwersytetu fryburskiego Klüpfela — *Institutiones Theologiae Dogmaticae* (Viennae 1789). Podręcznik ten zawierał wykład teologii pozytywnej, natomiast pozbawiony był zupełnie elementu spekulatywnego. Autor był przeciwny metodzie scholastycznej. W dziele swym szczególnie nacisk położył na historię dogmatów z podkreśleniem ich wzajemnej między sobą zależności i praktycznej wartości. Zaprzeczył w nim nieomyślności Kościoła przy rozstrzyganiu o tzw. „facta dogmata”, cenzurze książek i ogłaszaniu świętych i błogosławionych. Bronił przy tym poglądu, że tylko Kościół powszechny, a nie partykularny, jest nieomyślny. Przeciwny był nauce o nieomyślności papieża. Najlepszą część tej pracy stanowi (z wyjątkiem błędnych poglądów o Eucharystii i małżeństwie) ujęta w sensie katolickim nauka o sakramentach świętych⁸³. Ogólnie biorąc stwierdzić należy, że podręcznik Klüpfela, choć głosił niezależność soboru od papieża i „placetum regium”, to jednak był napisany w sposób umiarkowany i korzystnie wyróżniał się spośród innych dzieł pisanych w duchu oświecenia⁸⁴. Cały podręcznik można było z łatwością przerobić w ciągu jednego roku szkolnego⁸⁵.

Teologii moralnej, również zgodnie z zaleceniem projektu z r. 1821, uczono w seminarium sandomierskim z podręcznika teologa oświecenia

⁸⁰ ASD, Cathalogus. W bibliotece znajdowały się dwa podręczniki J. N. Albery, z których zapewne wykładano w seminarium Pismo św.

⁸¹ Zob.: F. Gryglewicz. *Studium Pisma św. w lubelskim seminarium duchownym*. „Rocz. Teol.-Kanon.” T.2:1955 s. 138 n.; Hosp, jw. s. 198.

⁸² ASD, Cathalogus. W bibliotece znajdowały się dwa podręczniki L. Ackermanna, z których zapewne wykładano w seminarium: *Introductio in Libros Sacros Veteris Foederis* (Viennae 1825) i *Archeologia S. Biblica* (Viennae 1826).

⁸³ Hosp, jw. s. 200-202.

⁸⁴ Rechowicz, jw. s. 76.

⁸⁵ Petrani, jw. s. 220.

Lubego — *Theologia Moralis* (Graz 1782). Luby podzielił swoje dzieło na ogólną i szczegółową naukę o obowiązkach⁸⁶. Przy tym zastosował tzw. „metodę matematyczną” (mathematischen Methode), według której nakazy moralnej teologii, z reguły bez dalszego udowadniania, są dokładnie tak pewne jak prawdy matematyczne⁸⁷.

Nauka teologii pastoralnej w seminarium polegała na praktycznym wykładzie rytuału. Uzupełniała ją teologia moralna i rozwiązywanie jej „kazuśów” (różnych przypadków sumienia). Podręcznikiem, na którym opierano wykład z teologii pastoralnej, była praca profesora wiedeńskiego Giftschütza — *Leitfaden für die [...] Vorlesungen, über die Pastoraltheologie* (Wien 1782)⁸⁸, także wskazana przez projekt z 1821 r. Dzieło to składało się z dwóch części. Pierwsza o charakterze moralizatorskim zawierała pouczenie o urzędowych czynnościach duszpasterza, a druga, odnosząca się do zewnętrznej służby Bożej, omawiała liturgię i sakramenty św. Podręcznik Giftschütza napisany w duchu reformy józefińskiej był przepojony tendencjami kościelno-państwowego sposobu myślenia. Celem podręcznika było wychowanie alumnów na przyszłych gorliwych urzędników państwowych. Poza tym jako zbyt zwięzły i nie odznaczający się przejrzystością w układzie materiału, nie stanowił on należytej pomocy w nauce⁸⁹.

W uczelni sandomierskiej, podobnie jak w innych ówczesnych seminarium Królestwa Polskiego, nie przyjęto do programu nauki — poleconego przez projekt rządowy z 1821 — podręcznika prawa kościelnego kanonisty józefińskiego Józefa Pehema. Wykładano natomiast prawo kanoniczne według opracowania Graviny pt. *Institutiones Canonicae Jani Vincentii Gravinae J. C. C. Cleri Poloni et Seminariorum commodo, novissime reimpressae, 1821, Varsaviae ad S. Crucem*. Podręcznik ten składał się z 3 ksiąg zatytułowanych: *De iure personarum*, *De rebus* i *De judiciis* oraz dodatku ułożonego przez Pawła Rzymskiego pt. *Appendix de iure Ecclesiae Polonae*⁹⁰.

Z omówionego dotychczas programu nauki w seminarium sandomier-

⁸⁶ Hosp, jw. s. 202.

⁸⁷ Zob.: LTK. Bd.6:1961 s. 1169.

⁸⁸ Wspomniany podręcznik Giftschütza przetłumaczył i wydał późniejszy biskup gr.-kat. we Lwowie, Mikołaj Skorodyński pt. *Osnowa przepisaneho w c.k. dziedzicznych państwach uczenia teologii pastoralnej przez ks. F. Giftschütza w niemieckim jęz. wydana [...] na polski przetłumaczona we Lwowie w r. 1787*. Podręcznik ten ks. Jan Kanty Chodani na nowo przerobił i wydał jako *Teologia pasterska podług X. F. Giftschütza* (Wilno 1824). W bibliotece znajdowało się kilka dzieł do teologii pastoralnej opracowanych między innymi przez księży: J. Chodaniego i J. Skidełłę; zob.: ASD, Cathalogus.

⁸⁹ Hosp, jw. s. 206 n.; zob.: LTK. Bd.4:1960 s. 889.

⁹⁰ Petrani, jw. s. 103 nn.

skim wynika, że nauczano w nim przed 1836 r. tylko z tych podręczników poleconych przez projekt rządowy z r. 1821, których poglądy nie zostały potępione przez Stolicę Apostolską.

W stosunku do podręczników zalecanych przez projekt państwowy z 1836 r. profesorowie uczelni sandomierskiej odnieśli się krytycznie. Jako wychowankowie byłego Seminarium Głównego w Warszawie, w którym propagowana była nowa metoda studiów, przeciwna dawnej — scholastycznej, stwierdzili w pisemnej opinii, że podręczniki wskazane przez projekt nie zostały wybrane w sposób najszcześniejszy. Zgadzali się z tym, iż autorzy projektu uwzględnili te dzieła, które w większości seminariów duchownych były używane, mimo to jednak byli im przeciwni, dlatego że wskazane podręczniki nie zawsze były wolne od „scholastycyzmu, który zaciemniając umysł bywał powodem niedorzecznych badań i próżnych szperań, a niekiedy przeciwnych duchowi chrześcijańskiemu kłótni i nierozsądnych sporów”⁹¹. Z tego powodu zamiast opracowań Pohla, „jakkolwiek oczyszczonych z sylogizmów [ale] zawierających jeszcze wiele kwestii niepotrzebnych, ciekawych a niepożytecznych”⁹², proponowali wybrać do teologii dogmatycznej i moralnej nowszy jakiś podręcznik. Przeciwni również byli temu, że projekt przeznaczył dzieło Albera do nauczania: hermeneutyki, archeologii, introdukcji, egzegezy i patrologii. Profesorowie obawiali się, iż jeden autor nie może być specjalistą w aż tylu zasadniczych dziedzinach wiedzy teologicznej. Poza tym proponowany przez projekt podręcznik Graviny do nauczania prawa kanonicznego (z którego przed 1836 r. wykładano w seminarium sandomierskim) uznali za niewystarczający z racji szczupłości zawartego w nim materiału⁹³.

Z przedstawionego stanowiska profesorów sandomierskich, jak i z innych danych źródłowych wynika, iż dzieła zalecane w projekcie rządowym z 1836 r. nie znalazły w pełni zastosowania w programie studiów seminarium sandomierskiego⁹⁴.

Sumując dane o podręcznikach używanych w zakresie ratio studiorum uczelni sandomierskiej, należy stwierdzić, że formacja intelektualno-duszpasterska jej wychowanków miała raczej nastawienie praktyczne. Szczególny bowiem nacisk w programie studiów (poza naukowym poznaniem Pisma św.) położono na przedmioty bezpośrednio związane z duszpasterstwem parafialnym.

⁹¹ ASD, Akta Seminarium Sandomierskiego z 1835, 1836 i 1837 r. — pismo z 10 XII 1836 r.

⁹² Tamże.

⁹³ Tamże.

⁹⁴ BSD, Akta posiedzeń księży profesorów Seminarium Sandomierskiego (1827-1847).

3. SYSTEM NAUCZANIA

Po Soborze Trydenckim, dzięki stałym i systematycznym wykładom w uczelniach duchownych, teologiczne wykształcenie duchowieństwa wzrosło. W polskich seminariach duchownych, z niewielkimi wyjątkami, jeszcze w 1. poł. XIX w. poziom nauczania nie był zbyt wysoki⁹⁵. Na taki stan złożyło się wiele przyczyn.

Przede wszystkim o niskim poziomie naukowym seminariów Królestwa Polskiego decydował brak dostatecznego przygotowania aspirantów do studiów filozoficzno-teologicznych⁹⁶. Z tego powodu niejednokrotnie wynikała potrzeba zwiększenia czasu studiów oraz poszerzenia programu nauki o wydział przygotowawczy.

Seminarium sandomierskie wspomniany kryzys przeżywało w niewielkim tylko stopniu. Uczelnia ta bowiem pod względem należytego przygotowania aspirantów i programu studiów zajmowała jedno z czołowych miejsc wśród ówczesnych seminariów Królestwa Polskiego. W ciągu omawianego okresu studia w niej trwały 4 lata i dzieliły się na jednoroczny kurs filozoficzny i 3-letni kurs teologiczny. Kandydaci przyjmowani do seminarium sandomierskiego musieli posiadać ukończone przynajmniej 4 klasy publicznej szkoły⁹⁷. Dopiero pod koniec omawianego okresu profesorowie zastanawiali się nad wprowadzeniem do programu seminaryjnego wydziału przygotowawczego dla aspirantów⁹⁸.

Drugą z kolei przyczyną niskiego poziomu naukowego ówczesnych seminariów była często zmieniająca się liczba wykładowców⁹⁹. Stanowiska profesorskie trudne i odpowiedzialne, a zarazem mało popłatne, nie pociągały młodych kapłanów, którzy woleli w takich warunkach pracę duszpasterską. Biskupi więc zmuszeni byli zachęcać ich, obiecując w przyszłości korzystne beneficjum jako nagrodę za trudy profesorskie. Profesorowie zaś po krótkim okresie zajęć seminaryjnych chętnie porzucali stanowiska wykładowców i przechodzili do pracy parafialnej¹⁰⁰.

Grono profesorskie seminarium sandomierskiego również często się zmieniało. Uczelnia ta jednak miała wystarczającą liczbę wykładowców, gdyż przez cały omawiany okres posiadała, oprócz instruktora, czterech

⁹⁵ A. Petrani. *Szkolnictwo teologiczne w Polsce*. „Prawo Kanon.” R.7:1964 nr 1-2 s. 163. ⁹⁶ Tenże. *Nauka prawa* s. 43.

⁹⁷ Świadczy o tym — zamieszczona w rozdz. IV wspomnianej rozprawy magisterskiej autora tego artykułu — tabela ilustrująca wykształcenie aspirantów przyjętych w latach 1820-1841 do Seminarium Diecezjalnego w Sandomierzu.

⁹⁸ BSD, Akta posiedzeń księży prof. Seminarium Sand. (1827-1847).

⁹⁹ A. Petrani. *Szkolnictwo teologiczne w Polsce*. W: *Księga 1000-lecia katolicyzmu w Polsce*. Cz. 1. Lublin 1969 s. 284.

¹⁰⁰ [A. Bułakowski]. *Korespondencja z Sandomierskiego*. „Prz. Katol.” R.1:1863 s. 156; por.: Chodyński, jw. s. 47.

profesorów (wliczając w to regensa, który nie zawsze spełniał funkcję wykładowcy) ¹⁰¹.

Wadą w systemie nauczania istniejących wówczas seminariów była częsta zmiana wykładanych przedmiotów pomiędzy profesorami. Profesorowie bowiem nie tylko nauczali równocześnie kilku przedmiotów wymagających odrębnej metody wykładu, ale również często wymieniali je między sobą, przez co nie mogli — oczywiście — stać się dobrymi specjalistami w obranej dziedzinie wiedzy ¹⁰².

Wielotorowość zajęć naukowych pokutowała także w uczelni sandomierskiej ¹⁰³. Wykładano w niej po łacinie podobnie jak w innych ówczesnych seminariach. O metodzie wykładania wnioskować można na podstawie zachowanych źródeł. Wynika z nich, że profesor, po obszernym wyjaśnieniu nowego materiału, krótko i zwięźle dyktował go alumnom. Taki sposób prowadzenia wykładów narzucony był przez ciężkie warunki, w jakich znajdowało się seminarium w omawianym okresie. W bibliotece seminaryjnej, oprócz starych, nieprzydatnych do użytku książek, znajdowały się tylko niektóre podręczniki i to w jednym zaledwie egzemplarzu. Ubodzy alumni nie byli w stanie nabyć ich na własność. Wobec tego pozostawał jedyny sposób uczenia — dyktowanie wykładów. To jednak zajmowało sporo czasu i co gorsza utrudniało rozszerzenie programu i pogłębienie zdobytej wiedzy ¹⁰⁴.

W uczelni sandomierskiej, podobnie jak i w innych ówczesnych seminariach, nie było roku szkolnego w dzisiejszym znaczeniu. Kandydatów przyjmowano do seminarium w miarę ich zgłaszania się ¹⁰⁵. To komplikowało i utrudniało planowe nauczanie. Według programu rok szkolny w seminarium sandomierskim rozpoczynał się przeważnie 1 października, a kończył w pierwszej dekadzie lipca. Postępy naukowe seminarzystów sprawdzano za pomocą prywatnych i publicznych egzaminów semestralnych oraz kolokwii i rygorozów. Ostatecznym zaś sprawdzianem przygotowania intelektualno-duszpasterskiego alumnów promowanych do święceń kapłańskich był końcowy seminaryjny egzamin ¹⁰⁶.

Oceniając ogólnie poziom studiów uczelni sandomierskiej w omawia-

¹⁰¹ Zob. *Consignatio*, jw. W 1830 r. chwilowo tylko było w seminarium sandomierskim trzech profesorów.

¹⁰² Petrani, *Nauka prawa* s. 47 n. ¹⁰³ Zob.: *Consignatio*, jw.

¹⁰⁴ AKDS, jw.; ASD, Akta Seminarium Sandomierskiego z 1835, 1836 i 1837 r.; BSD, Akta posiedzeń księży profesorów Seminarium Sandomierskiego (1827-1847).

¹⁰⁵ AKDS, jw., Akta alumnów seminarium (1825-1831) i Akta alumnów Seminarium Duchownego Sandomierskiego (1831-1844); zob.: Petrani, *Nauka prawa* s. 50.

¹⁰⁶ BSD, Akta posiedzeń księży profesorów Seminarium Sandomierskiego (1827-1847) i ASD, Dzieje i sesje seminarium (1820-1846).

nym okresie podkreślić wypada, że choć nie był on wysoki, to jednak w porównaniu z ratio studiorum istniejących wówczas seminariów Królestwa Polskiego, zajmuje jedno z lepszych miejsc. Seminarium to w okresie pierwszego 20-lecia istnienia zapewniało swoim absolwentom dostateczną (w stosunku do ówczesnych potrzeb) formację intelektualno-duszpasterską.

DER UNTERRICHT IM PRIESTERSEMINAR IN SANDOMIERZ
IN DEN ERSTEN ZWANZIG JAHREN SEINES BESTEHENS
(1820—1841)

Zusammenfassung

Das Konzil von Trient beauftragte im Dekret *Cum adolescentium aetas* vom 15. Juli 1563 alle Ordinarien in ihren Diözesen Priesterseminare als Anstalten für die Erziehung und Bildung des Klerus zu errichten.

Das Seminar in Sandomierz wurde in Verwirklichung der Erektionsbulle des Papstes Pius VII. *Ex imposita Nobis* vom 30. Juni 1818, samt der Diözese, vom Bischof A. P. Burzyński gegründet. Es wurde am 7. November 1820 feierlich eröffnet. Der Bischof Burzyński bestimmte in der Satzung vom 1. September 1826 die Organisation des Seminars. Der Lehrplan war im Zeitraum der ersten zwanzig Jahre auf diesem Statut begründet.

Dem Lehrkörper des Seminars in Sandomierz gehörten in diesem Zeitraum an: der Rektor (der nicht immer als Dozent tätig war), drei Professoren und ein Vikar der Kathedrale als Ausbilder in Liturgie und Kirchengesang. Die Philosophie- und Theologiestudien dauerten im Seminar von Sandomierz vier Jahre lang.

Im Zeitraum der ersten zwanzig Jahre versuchte die Regierung des Königreiches Polen in allen ihr untergebenen Seminaren die jungen Priesterkandidaten gemäss den Prinzipien des Josephinismus zu bilden und zu erziehen. Zu diesem Zwecke wurde am 14. März 1821 ein im Auftrage der Regierungskommission für Religiöse Bekenntnisse und Öffentliche Aufklärung bearbeiteter Entwurf eines Unterrichtsprogramms an alle Seminare versandt. Er wurde von der Kirchenbehörde abgelehnt.

Im Seminar von Sandomierz realisierte man dieses Programm von 1821 nur zum Teil. Bis zum Jahre 1836 wurden dort nur diejenigen, von der Kommission empfohlenen Lehrbücher gebraucht, deren Ideen nicht vom Apostolischen Stuhl verdammt worden waren. Ebenfalls realisierte man nur teilweise in diesem Seminar ein Projekt der Regierungskommission, das Jahre 1836 ausgearbeitet wurde.

Auf Grund der Lehrbücher, die im Seminar von Sandomierz gebraucht wurden, stellt man fest, dass die intellektuelle und seelsorgliche Ausbildung des Alumnen eine durchaus praktische Richtung aufwies. So wie die praktischen, in der Pfarrseelsorge erforderlichen Unterrichtsfächer, wurde insbesondere auch die Bibelwissenschaft gepflegt.

Im allgemeinen ist zu sagen: Wenngleich das Unterrichtsprogramm des Seminars im besprochenen Zeitraum nicht vollkommen befriedigend war, so kann doch, im Vergleich mit anderen Priesterseminaren des Königreiches Polen, das Seminar von Sandomierz zu den besseren gezählt werden.